गैरहिरासतीय उपायसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय न्यूनतम मापदण्डको नियमावली (टोकियो नियमावली)

महासभाको १४ डिसेम्बर १९९० को प्रस्ताव ४५/११० द्वारा जारी

१. सामान्य सिद्धान्त

१. मौलिक लक्ष्य

१.१ यी न्यूनतम मापदण्डका नियमहरुले गैरहिरासतीय उपायहरुको प्रवर्द्धन गर्ने साथै कैदसजायको विकल्पका भागीदार व्यक्तिहरुको न्यूनतम सुरक्षाका आधारभूत सिद्धान्त समुच्चय (सेट अफ प्रिन्सिपल्स) उपलब्ध गराउँछन् ।

१.२ फौजदारी न्यायमा खास गरी कसुरदारलाई गरिने व्यवहार साथै कसुरदारहरुमा समाजप्रतिको उत्तरदायित्वको भावना बढाउने कुरामा यी नियमहरु अभिप्रेरित छन् ।

१.३ यी नियमहरुलाई हरेक मुलुकको राजनीतिक, आर्थिक, सामाजिक तथा साँकृतिक अवस्था साथै मुलुकको फौजदारी न्याय प्रणालीको लक्ष्य र उद्देश्य समेत विचार गरी कार्यान्वयन गरिनेछ ।

१.४ यी नियमहरुको कार्यान्वयन गर्दा सदस्य राष्ट्रहरुले कसुरदारको व्यक्तिगत अधिकार, पीडितको अधिकार, सार्वजनिक निर्भयता तथा अपराध रोकथामका लागि समाजको सरोकारबीच उपयुक्त सन्तुलन निश्चित पार्न प्रयत्न गर्नेछन् ।

१.५ सदस्यराष्ट्रहरुले आफ्नो कानुनी प्रणालीमा कैदसजायको प्रयोग घटाउने गरी अन्य उपाय उपलब्ध गराउने र मानवअधिकारको पालना, सामाजिक न्यायका आवश्यकता र कसुरदारको पुनःस्थापनाको आवश्यकतालाई ध्यान दिई फौजदारी न्यायका नीतिहरुलाई युक्तिसङ्गत बनाउनका लागि गैरहिरासतीय उपायहरुको विकास गर्नेछन् ।

२. गैरहिरासतीय उपायको क्षेत्र

२.१ यस नियमावलीका सान्दर्भिक प्रावधानहरु फौजदारी न्याय प्रशासनको सबै चरणमा अभियोजन, पुर्पक्ष वा सजायको कार्यान्वयनका निमित्त रहेका सबै व्यक्तिहरुलाई लागू हुनेछन् । यस नियमावलीको प्रयोजनका लागि व्यक्तिहरुको उल्लेख गर्दा उनीहरुको आशङ्कित, अभियोग लगाइएका वा सजाय ठेकिएका जे भए पनि "कसुरदार" भनी उल्लेख गरिएको छ ।

२.२ यो नियमावली जातजाति, वर्ण, लिङ्ग, उमेर, भाषा, धर्म, राजनीतिक वा अन्य विचार, राष्ट्रिय वा सामाजिक उत्पत्ति, सम्पत्ति, जन्म वा अन्य हैसियतका आधारमा कुनै भेदभाव नराखी लागू हुनेछ ।

२.३ कसुरको प्रकृति र गम्भीरता, कसुरदारको व्यक्तित्व र पृष्ठभूमि तथा समाजको संरक्षण र कैदसजायको अनावश्यक प्रयोगको परित्यागको सामान्जस्यमा बृहत्तर लचिलोपना उपलब्ध गराउनका लागि फौजदारी न्याय प्रणालीले पुर्पक्षपूर्वको अवस्थादेखि सजायपछिको अवस्थासम्मको चाँजोपाँजोमा गैरहिरासतीय उपायको फराकिलो दायरा वा क्षेत्र उपलब्ध गराउनुपर्छ । उपलब्ध गैरहिरासतीय उपायहरुको किसिम र संख्या स्थिर सजाय सम्भव रहने गरी निर्धारण हुनुपर्छ ।

२.४ नयाँ गैरहिरासतीय उपायहरुको विकासलाई उत्प्रेरित-अभिप्रेरित एवं राम्ररी अनुगमन गर्नुपर्छ र तिनको प्रयोगको व्यवस्थित मूल्याङ्कन हुनुपर्छ ।

२.५ कानुनी सुरक्षा र विधिको शासनअनुसार यथासम्भव औपचारकि प्रक्रिया वा अदालतद्वारा पुर्पक्ष गरी टुङ्याउने कुरालाई टार्ने गरी कसुरदारलाई समुदायमै समाल्नेतर्फ विचार पुऱ्याइनेछ ।

२.६ गैरहिरासतीय उपायको प्रयोग न्यूनतम हस्तक्षेपको सिद्धान्त अनुरुप हुनुपर्छ ।

२.७ गैरहिरसतीय उपायहरु निर्दण्डीकरणको दिशाका प्रयत्नमा अङ्कुश लाउने वा विलम्ब पार्ने कुराको सट्टा निर्दण्डीकरण र निरपराधीकरणतर्फको अभियानको अङ्ग बन्नुपर्छ ।

३. कानुनी सुरक्षा

३.१ गैरहिरासतीय उपायहरुको सुरुआत, परिभाषा र कार्यान्वयन कानुनद्वारा तोकिनेछ ।

३.२ गैरहिरासतीय उपायको छनोट कसुरको प्रकृति र गम्भीरता तथा कसुरदारको व्यक्तित्व, पृष्ठभूमि, सजायको गर्नुको परिलक्ष्य र पीडितको अधिकार दुवैतर्फ विचार समेत पुऱ्याई स्थापित आधारको लेखाजोखामा आधारित हुनेछ ।

३.३ न्यायिक वा अन्य सक्षम स्वतन्त्र अधिकारीद्वारा प्रक्रियाका सबै चरणमा दायित्वको पूर्ण सुनिश्चित गरि र विधिको शासन अनुसार मात्र तजबिजको प्रयोग हुनेछ ।

३.४ औपचारिक प्रक्रिया वा पुर्पक्षपूर्व वा सोको सट्टामा कसुरदार उपर दायित्व बहन गराउने गरी कार्यान्वित हुने गैरहिरासतीय उपायका लागि कसुरदारको मन्जुरी आवश्यक हुनेछ ।

३.५ कसुरदारले निवेदन गरेमा गैरहिरासतीय उपाय लगाउने निर्णय न्यायिक वा अन्य सक्षम स्वतन्त्र अधिकारीबाट पुनरावलोकन हुने विषय हुनेछ ।

३.६ गैरहिरासतीय उपायको कार्यान्वयनबाट आफ्नो व्यक्तिगत अधिकारलाई असर गर्ने मामिलामा न्यायिक वा अन्य सक्षम स्वतन्त्र अधिकारीसमक्ष अनुरोध वा उजुर गर्ने हक कसुरदारलाई हुनेछ ।

३.७ अन्तर्राष्ट्रिय रुपमा मान्यताप्राप्त मानवअधिकारसँग मेल नखाएको कुरामा उपचार र सम्भव भए पुर्नउद्धारको गुनासो सुन्ने उपयुक्त संयन्त्र उपलब्ध गराइनेछ ।

३.८ गैरहिरासतीय उपायमा कसुरदारको चिकित्साजन्य वा मनोवैज्ञानिक प्रयोगपरीक्षण वा शारीरिक वा मानसिक चोटको अनुचित जोखिम समावेश गरिनेछैन ।

३.९ गैरहिरासतीय उपायअन्तर्गत रहेको कसुरदारको मर्यादालाई सबै समयमा संरक्षण गरिनेछ ।

३.१० गैरहिरासतीय उपायको कार्यन्वयनमा सुरूकिनाराका लागि सक्षम अधिकारीलाई प्रदत्त अधिकारभन्दा बढी कसुरदारको अधिकारलाई बन्देज लगाइनेछैन ।

३.११ गैरहिरासतीय उपाय लागू गर्दा परिवारिक गोपनीयताको अधिकारसरह कसुरदारको गोपनीयताको अधिकारको सम्मान गरिनेछ ।

३.१२ कसुरदारको व्यक्तिगत अभिलेख कडाईकासाथ गोप्य राखिनेछ र तेस्रो पक्षका निन्ति खुला हुनेछैन । कसुरदारको मुद्दाको चाँजोपाँजोमा प्रत्यक्ष सरोकार भएको व्यक्ति वा उचित रुपले अधिकारप्रदत्त अन्य व्यक्तिको मात्र यस्तो अभिलेखमा पहुँच रहनेछ ।

४. बचाउ दफा

बन्दीप्रति गर्नुपर्ने व्यवहारका न्यूनतम मापदण्डको नियमावली, बाल न्याय प्रशासनसम्बन्धी राष्ट्रसङ्घीय न्यूनतम मापदण्डको नियमावली, जुनसुकै स्वरुपको थुनछेक वा कैदसजायअन्तर्गतका सबै व्यक्तिको संरक्षणसम्बन्धी सिद्धान्तसङ्ग्रह वा कसुरदारहरुप्रति गर्नुपर्ने व्यवहार र उनीहरुको आधारभूत मानवअधिकारको संरक्षणसम्बन्धी अर्न्तराष्ट्रिय समुदायबाट मान्यताप्राप्त अन्य कुनै पनि अध्यालेख वा मापदण्डहरुलाई बाहेक गर्ने गरी यी नियमहरुको कुनै कुरालाई व्याख्या गरिनेछैन ।

२. पुर्पक्षपूर्वको चरण

५. पुर्पक्षपूर्वको निप्टारा

५.१ उपयुक्त र कानुनी व्यवस्थासँग अनुकुल भएसम्म समाजको संरक्षण, अपराध रोकथाम वा कानुनको सम्मान र पीडितको अधिकारको प्रवर्द्धनका निमित्त मुद्दाको कारबाई अगाडि बढाउन आवश्यक छैन भन्ने देखेमा प्रहरी, अभियोजनसेवा वा फौजदारी मामिला समाल्ने अन्य निकायलाई कसुरदारलाई छुटकारा दिने अधिकार दिइनेछ । छुटकारा दिने कुराको उपयुक्तता वा कारबाई चलाउने निर्णय गर्ने प्रयोजनका लागि कानुनी व्यवस्थामा सोको स्थापित सर्त-आधारको एक समुच्चय (सेट) विकास गरिनेछ । सानातिना मामिलामा अभियोजनकर्ताले उपयुक्त गैरहिरासतीय उपाय लागू गराउन सक्नेछन् ।

६. पुर्पक्षपूर्व थुनछेकको परित्यज्यता

६.१ आरोपित कसुरदारको अनुसन्धान र समाज तथा पीडितको संरक्षणलाई उचित ध्यान पुर्‍याई पुर्पक्षपूर्वको थुनछेकलाई फौजदारी प्रक्रियामा अन्तिम साधनको रुपमा प्रयोग गरिनेछ ।

६.२ पुर्पक्षपूर्वको थुनछेक नियम ५.१ मा उल्लेख भएका उद्देश्यको प्राप्तिका निमित्त भन्दा बढीको लागि हुनेछैन र मानवीयतासाथ र मानिसमा अन्तर्निहित मर्यादाको सम्मानसाथ लागू गरिनेछ ।

६.३ पुर्पक्षपूर्वको थुनछेक अवलम्बन गरिएको अवस्थामा सो उपर न्यायिक वा अन्य सक्षम स्वतन्त्र अधिकारीसमक्ष पुनरावेदन गर्ने अधिकार कसुरदारलाई रहनेछ ।

३. पुर्पक्ष तथा सजाय-निदान चरण

७. सामाजिक जाँचबुझ प्रतिवेदन

७.१ सामाजिक जाँचबुझको प्रतिवेदनको सम्भावना छ भने सक्षम र अधिकारप्राप्त अधिकारी वा निकायबाट तयार गरिएको प्रतिवेदन न्यायिक अधिकारीले स्वयं ग्रहण गर्न सक्नेछ । प्रतिवेदनमा कसुरदारको हालको कसुर र निजको कसुर गराईको स्वरुपसँग सान्दर्भिक हुने सामाजिक जानकारी रहनुपर्छ । सजाय-निदानको प्रक्रियासँग सम्बन्धित जानकारी र सुझाउहरु पनि प्रतिवेदनमा समेटिएको हुनुपर्छ । प्रतिवेदनमा व्यक्त जुनसुकै विचार सुस्पष्ट पहिचानसाथ तथ्यपरक, वस्तुनिष्ठ र निष्पक्ष हुनेछ ।

८. सजाय-निदानको चाँजोपाँजो

८.१ गैरहिरासतीय उपायको किनारा गर्ने दायरामा न्यायिक अधिकारीले यससम्बन्धी निर्णय गर्दा कसुरदारको पुनःस्थापनाको आवश्यकता, उपयुक्त अवस्थामा परामर्श गर्नुपर्ने पीडितको हित र समाजको संरक्षणलाई विचार गर्नुपर्छ ।

८.२ सजाय-निदान गर्ने अधिकारीले देहायका तरिकाद्वारा मुद्दा किनारा लगाउन सक्नेछन् :-

(क) नसिहत, सतर्क-आज्ञा वा चेतावनीजस्ता मौखिक सजाय
(ख) ससर्त छुटकारा
(ग) प्रतिष्ठा-दण्ड
(घ) जरिवाना र हाजिर- जरिवानाजस्ता आर्थिक निग्रह र मौद्रिक सजाय
(ङ) जफत वा जैजात-आदेश
(छ) सजाय-निलम्बन वा सजाय स्थगन
(ज) दण्डपरीक्षण (प्रोवेसन) र न्यायिक सुपरिवेक्षण

(झ) सामुदायिक सेवा-आदेश
(ञ) हाजिर-जमानी (कुनै केन्द्रमा उपस्थित हुने गरी पठाउने)
(ट) घरबन्दी (हाउस एरेस्ट)
(ठ) गैरसंस्थागत व्यवहारको कुनै तरिका
(ड) माथिका उपायहरु केहीको संयोजन ।

४. सजाय-निदानोत्तर चरण

९. सजाय-निदानपछिको चाँजोपाँजो

९.१ सक्षम अधिकारीलाई संस्थाकरण (इस्टिच्युसनलाइजेसन) छल्ने र कसुरदारको समाजमा चाँडो पुनःसम्मिलन गराउनका लागि सजाय निर्धारणपछि व्यापक दायरामा विकल्पहरु रहनेछन् ।

९.२ सजाय-निदानपछिका चाँजोपाँजोमा निम्न कुरा समावेश हुन सक्नेछन्:

(क) बिदा र फिर्तीबास (हाफ वे हाउसेस)
(ख) श्रम वा शैक्षिक छुटकारा
(ग) दण्डजमानी (प्यारोल) का अनेक स्वरुप
(घ) मिनाहा (रेमिसन)
(ङ) माफी

९.३ कसुरदारले निवेदन गरेमा माफीबाहेक अन्य चाँजोपाँजो उपर न्यायिक वा अन्य सक्षम स्वतन्त्र अधिकारीद्वारा पुनरावलोकन हुनेछ ।

९.४ कुनै संस्थापनाद्वारा गैरहिरासतीय कार्यक्रममा छुट्ने कुनै पनि स्वरुप यथासम्भव अगिल्लो चरणमा विचार गरिनेछ ।

५. गैरहिरासतीय उपायको कार्यान्वयन

१०. सुपरिवेक्षण

१०.१ सुपरिवेक्षणको परिलक्ष्य पुनः कसुर गर्ने कुरालाई घटाउने र कसुरदार पुनः अपराधतर्फै लाग्ने सम्भावनालाई न्यूनीकरण गर्ने किसिमले निजको समाजमा पुनःसम्मिलनलाई सहयोग पुऱ्याउने हो ।

१०.२ गैरहिरासतीय उपायले सुपरिवेक्षणलाई समेत समेटेमा यस्तो सुपरिवेक्षण कानुनद्वारा तोकिएको खास सर्त अन्तर्गत सक्षम अधिकारीद्वारा सम्पादन हुनेछ ।

१०.३ निर्दिष्ट गैरहिरासतीय उपायको ढाँचाभित्र कसुरदारको कसुरलाई काम गर्ने गरी कसुरदारको हरेक पृथकपृथक मामिलमालाई लक्ष्यित गर्ने गरी सुपरिवेक्षण र व्यवहारसर्वोपयुक्त किसिमको हुनुपर्छ । सुपरिवेक्षण र व्यवहारको आवधिक पुनरवलोकन हुनुपर्छ र अवश्यकताअनुसार समायोजन गरिनुपर्छ ।

१०.४ कसुरदारहरुलाई आवश्यक भएअनुसार समुदायसँगको सम्पर्क सुदृढ गर्न र उनीहरुको सामाजिक पुनःसम्मिलनलाई सहज बनाउन मनोवैज्ञानिक, सामाजिक र भौतिक सरसहायता तथा अवसरहरु उपलब्ध गराइनुपर्छ ।

११. अवधि

११.१ गैरहिरासतीय उपायको अवधि कानुनअनुसार सक्षम अधिकारीले कायम गरेको अवधिभन्दा बढी हुनेछैन ।

११.२ कसुरदारले उपायलाई अनुकुल हुने गरी सार्थक बनाएमा तोकिएको अवधि पहिल्यै पनि अन्त्य हुने प्रावधान राख्न सकिनेछ ।

१२. सर्त-अवस्था

१२.१ कसुरदारले पालना गर्नुपर्ने सर्त वा अवस्था सक्षम अधिकारीले निर्धारण गर्ने भएमा समाजको आवश्यकता र कसुरदार तथा पीडितको अधिकार र आवश्यकता दुवैलाई ध्यान दिनुपर्छ ।

१२.२ पालना गर्नुपर्ने सर्त-अवस्था व्यावहारिक, छरितो र यथाशक्य थोरै तथा कसुरदारमा आपराधिक बानीबेहोरा बल्झिने सम्भावनालाई घटाउने र पीडितको अवश्यकतामा ध्यान दिई कसुरदारको सामाजिक पुनःसम्मिलनको अवसर बढाउने तर्फ लक्ष्यित हुनेछ ।

१२.३ गैरहिरासतीय उपाय लागू गर्दाको सुरू अवस्थामा कसुरदारले लिखित र मौखिक रुपमा कसुरदारको दायित्व र अधिकारसहित सो उपायलाई व्यवस्थित गर्ने सर्त-अवस्थाको स्पष्ट खोलुवा वा स्पष्टीकरण प्राप्त गर्नेछ।

१२.४ कसुरदारले गरे-देखाएको प्रगतिअनुसार स्थापित वैधानिक प्रावधानअन्तर्गत सक्षम अधिकारीले सर्तअवस्थालाई फेरबदल गर्न सक्नेछ।

१३. उपचार प्रकृया

१३.१ निर्दिष्ट गैरहिरासतीय पद्धतिको ढाँचाभित्र कसुरदारका खाँचाहरु प्रभावकारी रुपले पुरा गर्न उपयुक्त मामिलामा विषयकार्य (केस-वर्क), समूह-उपचार (ग्रुपथेरापी) आवासीय कार्यक्रम र विविध वर्गका कसुरदारहरुका लागि विशिष्टीकृत उपचार प्रकृयाका अनेक योजना विकास गर्नुपर्छ।

१३.२ उचित तलिम पाएका र व्यावहारिक अनुभव भएमा व्यावसायिक व्यक्तिहरुबाट उपचार-प्रकृया सञ्चालन गरिनुपर्छ।

१३.३ उपचार प्रकृया आवश्यक छ भनेर निर्णय गरिएका अवस्थामा कसुरदारको पृष्ठभूमि, व्यक्तित्व, अन्तरवृत्ति, चातुर्य, मुल्यमान्यता र विशेष गरी अपराधतिर डोऱ्याउने परिवेश बुझ्न प्रयत्न गर्नुपर्छ।

१३.४ गैरहिरासतीय उपायको कार्यान्वयन सक्षम अधिकारीले समुदाय र सामाजिक सहयोग व्यवस्थालाई समावेश गराउन सक्नेछन्।

१३.५ उपचार प्रकृयाको प्रभावकारी कार्यान्वयन सुनिश्चित पार्नका लागि व्यवस्थापकीय तहमा सकेसम्म व्यावहारिक हुने गरी कार्यबोझको व्यवस्था मिलाइनेछ।

१३.६ सक्षम अधिकारीले हरेक कसुरदारको स्थितिअभिलेख (केस रेकर्ड) को स्थापना र व्यवस्थापन गर्नेछन्।

१४. अनुशासन र सर्त- अवस्थाको उल्लङ्घन

१४.१ कसुरदारद्वारा भएको सर्तअवस्थाको उल्लङ्घनको परिणाम गैरहिरासतीय उपायको फेरबदल वा खारेजी हुन सक्नेछ।

१४.२ गैरहिरासतीय उपायको फेरबदल वा खारेजी सक्षम अधिकारीबाट हुनेछ र सुपरिवेक्षण अधिकृत र कसुरदार दुवैले पेस गरेका तथ्यहरुको सावधानीपुर्वक छानबीनपछि मात्र सो कार्य गरिनेछ।

१४.३ गैरहिरासतीय उपायको असफलता स्वतः हिरासतीय पद्धति लाद्नमा उन्मुख हुनुहुँदैन।

१४.४ गैरहिसातीय उपायको फेरबदल वा खारेजको क्रममा सक्षम अधिकारीले वैकल्पिक गैरहिरासतीय उपाय स्थापित गर्न प्रयास गर्नेछन्। अन्य उपयुक्त विकल्पको अभावमा मात्र कारावासको सजाय लगाउन सकिनेछ।

१४.५ सर्त अवस्थाको लङ्घनमा सुपरिवेक्षणअन्तर्गतको कसुरदारलाई पक्राउ गर्ने र थुन्ने अधिकार कानुनद्वारा तोकिनेछ।

१४.६ गैरहिरासतीय उपायको फेरबदल वा खारेजउपर न्यायिक वा अन्य सक्षम स्वतन्त्र अधिकारीसमक्ष पुनरावेदन गर्ने अधिकार कसुरदारलाई हुनेछ।

६. कर्मचारी

१५. भर्ना

१५.१ कर्मचारीको भर्नामा जातजाति, वर्ण, लिङ्ग, उमेर, भाषा, धर्म, राजनीतिक वा अन्य विचार, राष्ट्रिय वा सामाजिक उद्‌भव, सम्पत्ति, जन्म वा अन्य हैसियतका आधारमा भेदभाव गरिनेछैन। कर्मचारीको भर्नासम्बन्धी नीतिले सकारात्मक कदमका राष्ट्रिय नीतिहरुलाई ध्यान दिनुपर्छ र सुपरिवेक्षण हुनुपर्ने कसुरदारको विविधतालाई प्रतिविम्बित गर्नुपर्छ।

१५.२ गैरहिरासतीय उपाय अवलम्बन गर्न नियुक्त व्यक्तिहरु व्यक्तिगत हिसाबले उपयुक्त र सम्भव भएसम्म उपयुक्त व्यावसायिक तालिम र व्यावहारिक अनुभव भएका हुनुपर्छ। यस्तो योग्यता स्पष्ट निर्धारित हुनुपर्छ।

१५.३ योग्य व्यावसायिक कर्मचारी कायम गरिराख्न र थामी राख्न सेवाको उपयुक्त हैसियत, कामको प्रकृतिअनुरुप पर्याप्त तलब र सरसुविधा सुनिश्चित हुनुपर्छ र व्यावसायिक उन्नयन र वित्तृविकासका लागि मनग्गे अवसर उपलब्ध हुनुपर्छ।

१६. कर्मचारी-तालिम

१६.१ कसुरदारलाई पुनःस्थापित गर्ने, कसुरदारका अधिकार सुनिश्चित पार्ने र समाजलाई संरक्षण गर्ने सम्बन्धमा कर्मचारीको उत्तरदायित्व सुस्पष्ट बनाउने कर्मचारी-तालिमको उद्देश्य हुनेछ । तालिमले कर्मचारीलाई सम्बन्धित अन्य निकायहरुसँग सरसहयोग गर्ने र क्रियाकलापको समन्वयको आवश्यकताबारे सुझबुझ पनि दिलाउनुपर्छ ।

१६.२ सेवा सुरूगर्नुपुँर्व कर्मचारीलाई गैरहिरासतीय उपायहरुको प्रकृति, सुपरिवेक्षणको परिलक्ष्य र गैरहिरासतीय उपायको कार्यान्वयनका विविध ढाँचा वा स्वरुपका बारेमा निर्देशन समावेश भएको तालिम दिइनेछ ।

१६.३ सेवा सुरू गरिसकेपछि सेवाकालीन तालिम र पुनःतागजी तालिममा सहभागी भएर कर्मचारीले आफ्नो ज्ञान र व्यावसायिक क्षमता कायम राख्ने तथा सुधार गर्नेछन् ।

७. स्वयम्सेवक र अन्य सामुदायिक स्रोतसाधन

१७. जनसहभागिता

१७.१ जनसहभागितालाई एक प्रमुख स्रोत र गैरहिरासतीय उपाय अवलम्बन गरिरहेको कसुरदार र परिवार तथा समुदायबीचको सम्बन्ध सुधार्ने महत्वपूर्ण तत्वका रुपमा प्रोत्साहित गर्नुपर्छ । यसले फौजदारी न्याय प्रशासनको प्रयासलाई परिपुरकको काम गर्नुपर्छ ।

१७.२ जनसहभागितालाई आफ्नो समाजको संरक्षणमा योगदान पुऱ्याउन समुदायका सदस्यहरुका लागि एक अवसर मानिनुपर्छ ।

१८. आम बुझाई र सरसहयोग

१८.१ गैरहिरासतीय उपायको प्रवर्द्धन गर्ने स्वयंसेवी सङ्घसंस्थालाई मद्दत गर्न सरकारी निकाय, निजी क्षेत्र र सर्वसाधारणलाई उत्प्रेरित गर्नुपर्छ ।

१८.२ गैरहिरासतीय उपायको कार्यान्वयनमा जनसहभागिताको आवश्यकताबारे जनचेतना तीव्र पार्न सभासम्मेलन, भेला, सेमिनार र अन्य क्रियाकलाप नियमित रुपमा आयोजना गर्नुपर्छ ।

१८.३ गैरहिरासतीय व्यवहारको बृहत् कार्यान्वयन र कसुरदारको सामाजिक पुनःसम्मिलनका लागि अनुकूल क्रियाकलापतर्फ डोऱ्याउने रचनात्मक सार्वजनिक प्रवृति (पब्लिक एटिच्युड) सिर्जना गर्न सघाउ पुऱ्याउनका लागि आमसञ्चारका सबै स्वरुपको उपयोग गर्नुपर्छ ।

१८.४ गैरहिरासतीय उपायको तात्पर्यमा सर्वसाधारणको भूमिकाको महत्वबारे जानकारी गराउन हरप्रयास गर्नुपर्छ ।

१९. स्वयंसेवक

१९.१ समाविष्ट कामप्रतिको प्रवृत्ति (एप्टिच्युड) र रुचिका आधारमा स्वयंसेवकहरु सावधानीपुर्वक छनोट र नियुक्ति गरिनेछ । वहन गर्नुपर्ने कार्यका बारेमा उनीहरुलाई राम्ररी तालिम दिइनेछ र सक्षम अधिकारीबाट मद्दत र सरसल्लाह पाउने तथा यस्ता अधिकारीसँग परामर्श गर्ने कुरा उनीहरुलाई सुलभ हुनेछ ।

१९.२ सरसल्लाह उपलब्ध गराएर र आफ्नो क्षमता तथा कसुरदारको आवश्यकता अनुसार सहयोगका अन्य अन्य रुपद्वारा कसुरदार र तिनका परिवारलाई समुदायसँग सार्थक सम्बन्ध विकास गर्न र सम्पर्क विस्तार गर्न स्वयंसेवकले प्रोत्साहन गर्नुपर्छ ।

१९.३ कर्तव्यपालनाका क्रममा हुने दुर्घटना, चोटपटक र सार्वजनिक दायित्वका सम्बन्धमा स्वयंसेवकहरुको बिमा हुनेछ । सुम्पिएको काम गर्दाका क्रममा भएको अख्तियार गरिएअनुसारको खर्चको उनीहरुलाई सोधभर्ना दिइनेछ । उनीहरुले समुदायको भलाइमा दिएको सेवाका लागि सार्वजनिक मान्यताको विस्तार गर्नुपर्छ ।

८. अनुसन्धान, योजनातर्जुमा, नीतिनिर्माण तथा मूल्याङ्कन

२० अनुसन्धान र योजना तर्जुमा

२०.१ योजनातर्जुमा प्रक्रियाको अत्यावश्यक पक्षका रुपमा कसुरदारलाई गरिने गैरहिरासतीय व्यवहारबारे अनुसन्धानका तत्वाधान र प्रवर्द्धनमा सार्वजनिक तथा निजी दुवै क्षेत्रका अङ्गहरुलाई सहभागी गराउन प्रयत्न गर्नुपर्छ ।

२०.२ पक्ष, व्यावसायिक अभ्यासकर्ता, समुदाय र नीति निर्माताहरुले भोग्नु परेका समस्याका बारेमा नियमित तरिकाले अनुसन्धान गर्नुपर्दछ ।

२०.३ कसुरदारप्रतिको गैरहिरासतीय व्यवहारको कार्यान्वयनसम्बन्धी तथ्याङ्कको सङ्कलन तथा विश्लेषणका निमित्त फौजदारी न्याय प्रणालीमै अनुसन्धान तथा सूचना संयन्त्र निमार्ण गर्नुपर्छ ।

२१. नीतिनिर्माण तथा कार्यक्रम विकास

२१.१ गैरहिरासतीय उपायका कार्यक्रमहरुको व्यवस्थित रुपले योजना तर्जुमा गर्नुपर्छ र राष्ट्रिय विकास प्रक्रियाभित्र फौजदारी न्याय प्रणलीको एकीकृत अंशका रुपमा कार्यान्वयन गर्नुपर्छ ।

२१.२ गैरहिरासतीय उपायहरुको अझ प्रभावकारी रुपले कार्यान्वयन गर्ने दृष्टिले नियमित मुल्याङ्कन गरिराख्नुपर्छ ।

२१.३ गैरहिरासतीय उपायहरुको उद्देश्य, कार्यरुप र प्रभावकारिताको लेखाजोखा गर्न आवधिक पुनरालोकन सम्पन्न गर्नुपर्छ ।

२२. सम्बन्धित निकाय र क्रियाकलापसँगको सम्बन्ध

२२.१ गैरहिरासतीय उपायको जिम्मेवारी रहेको सेवाहरु, फौजदारी न्यायका अन्य अङ्गहरु र सरकारी तथा गैरसरकारी दुवै तवरका स्वास्थ्य, आवस, शिक्षा तथा श्रम र आमसञ्चारजस्ता क्षेत्रका सामाजिक विकास तथा कल्याणकारी निकायहरुका बीचमा सर्म्पक-सम्बन्ध सहज बनाउनका लागि विभिन्न तहमा उपयुक्त संयन्त्र सक्रिय पारिनुपर्छ ।

२३. अन्तर्राष्ट्रिय सररहयोग

२३.१ गैरसंस्थागत उपचारका क्षेत्रमा राष्ट्रहरुबीच वैज्ञानिक सरसहयोग प्रवर्द्धन गर्न प्रयत्न गरिनेछ । सदस्य राष्ट्रहरुबीचमा गैरहिरासतीय उपायसम्बन्धी अनुसन्धान, तालिम, प्राविधिक सहयोग र सूचना आदानप्रदानको कार्य संयुक्त राष्ट्रसङ्घको सचिवालयको सामाजिक विकास तथा मानवीय मामिला केन्द्रको अपराध रोकथाम तथा फौजदारी न्याय शाखाको घनिष्ट समन्वयमा अपराधको रोकथाम र कसुरदारप्रतिको व्यवहारसम्बन्धी राष्ट्रसङ्घीय संस्थापनाहरुमार्फत सुदृढ पार्नुपर्छ ।

२३.२ गैरसंस्थागत विकल्पहरुको दायरा फराकिलो पार्ने र ससर्त सजाय पाएका तथा ससर्त छुटकारा पाएका कसुरदारहरुको सुपरिवेक्षणको स्थानान्तरणसम्बन्धी नमुना सन्धिअनुसार राष्ट्रिय सीमापारसम्म तिनको प्रयोगलाई सहज बनाउन तुलनात्मक अध्ययन र वैधानिक प्रावधानहरुको समायोजनलाई बढाउनुपर्छ ।